

Микола Іванович БАЮК,

директор Хмельницького центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій,
crk-metod@univer.km.ua

УДК 94(477)'1917/1920'

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ, ПОДОЛАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАГРОЗ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В 1917–1920 рр.

Досліджується гуманітарні чинники забезпечення національної безпеки Української держави. Висвітлюються основні засади становлення національних культурно-освітніх закладів України, Поділля в добу формування української державності на початку ХХ ст. Запропоновано аналіз основних установчих, розпорядчих документів, рішень Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії щодо утвердження національних ідей у діяльності освітніх, культурних закладів, організації книгодрукування, видання газет та журналів. Особливе місце в дослідженні відведено державній політиці щодо українізації шкіл, участі в цих процесах місцевих «Просвіт», функціонування різноманітних культурних, творчих об'єднань, товариств, спілок. Конкретно охарактеризовано діяльність державних інституцій подільського краю у становленні та розвитку українських, національних загальноосвітніх шкіл, дошкільної освіти молоді та освіти дорослих, а також роль Кам'янець-Подільського державного українського університету в підготовці учительських кадрів, наповненні наукового, літературно-інформаційного простору в процесі національного відродження України. Акцентовано увагу на факторах, що перешкоджа-

ли реалізації державної політики щодо національно-культурного відродження України: неузгодженість у прийнятті рішень освітянським керівництвом з наявними можливостями; недостатній контроль за виконанням прийнятих рішень; небажання керівників установ, організацій виконувати рішення новостворених державних органів управління; зросійщеність міського населення; опір процесам українізації значної частини учителів середніх шкіл. Наголошено, що становлення національних, культурно-освітніх закладів, подолання інформаційних загроз у період української державності проходило в складних умовах протистояння іноземним арміям, економічної та господарської розрухи. Проведено паралель ідентичності причин політичної дестабілізації, прямих загроз національній безпеці українській державності у досліджуваній період із сучасними умовами, особливостями розвитку України. Наводиться думка про те, що формування української державності на початку ХХ ст., уроки в національній безпеці повинні трансформуватися, бути враховані органами влади, громадськістю у протидії загрозам з боку російського шовінізму у відстоюванні суверенітету, незалежності України.

Ключові слова: політика національної безпеки в гуманітарній сфері, українська державність, культурно-освітня діяльність, інформаційна безпека.

Становлення України незалежної, суверенної держави засвідчує про наявність комплексу різнорівневих, багатогалузевих проблем, потреби своєчасного їх вирішення у внутрішній і зовнішній політиці, подолання відповідних ризиків у національній безпеці.

Значна їх частина стосується гуманітарної сфери. Загрози у гуманітарній безпеці України зумовлені багатьма взаємопов'язаними чинниками. До них можна віднести недостатньо послідовні процеси набуття української національної ідентичності; розвій громадянського суспільства за культурно-мовною, ідеологічними ознаками, в окремих випадках і їх поляризація за територіями; міжетнічні та міжконфесійні тертя і конфлікти; недовіра до влади; аполітичність, пасивність населення; низький рівень поінформованості та ін.

У різні часи української державності це ставало причиною політичної дестабілізації в країні, прямих загроз національній безпеці, а в окремі періоди — виникнення соціальних потрясінь, конфліктів, ведення військових дій. Небезпечним є те, що ці ризики зберігаються, повторюються та створюють відкриті загрози національній безпеці.

Тому за таких обставин особливого значення набуває постійне їх наукове дослідження, інформування суспільства, громадськості про проблеми гуманітарної складової національної безпеки. Проведений аналіз засвідчує, що важливими пріоритетами у вирішенні цих питань

виступає освіта, культура, становлення та їх розвиток. Вивчення проблем становлення національних культурно-освітніх закладів, подолання інформаційних загроз у різні історичні періоди української державності є нагальною потребою для безпечного розвитку сучасного суспільства.

Концептуальні засади політики, проблеми становлення національно-культурних закладів, інформаційних засобів, їх вплив на подолання загроз для національної безпеки української державності були предметом наукових досліджень кагорти вчених, зокрема: Г. Ситника, В. Горбуліна, Л. Чупрія, П. Гай-Нижника, В. Пироженко, С. Кіндзерського, О. Завальнюка, С. Пастернака, С. Сірополка та багатьох інших. Джерельну базу дослідження складають документи урядових законів, з'їздів, нарад громадських, культурних організацій, архівні матеріали.

Використовуючи наукові праці, історичні, архівні матеріали, у статті здійснено спробу охарактеризувати проблеми становлення, утвердження національних ідей у розвитку освіти, культури, подолання інформаційних загроз у добу Української революції 1917–1920 рр.

В Україні наприкінці XIX — на початку XX ст. були наявні всі суперечності епохи. У цей період посилилась залежність України від великих закордонних капіталістичних об'єднань та фінансової олігархії. Україна стала колонією не тільки російського царату, а й західних монополістів, які привласнювали 75 % її загального національного доходу. Частина України входила до складу Російської імперії, а інша — Австро-Угорської, і вся територія була охоплена всіма соціально-політичними суперечностями. У цих умовах у духовній сфері розгортається гостра боротьба питань характеру української культури, шляхів її розвитку. Революційні події 1917–1920 рр. стали, насправді, переломними, знаковими в історії української державності. З однієї сторони, в цей час зроблено значні кроки до становлення державних форм організації культурної сфери, української вищої освіти, розвитку народного шкільництва, піднесення національно-культурного життя. З іншого — події політичного життя заклади міцний фундамент для формування основних засад національної безпеки незалежної Української держави.

Значну роль у розвитку національної освіти відіграли I Всеукраїнський педагогічний та II Всеукраїнський вчительський з'їзди [1, с. 24].

На них концепцію національної системи освіти представила С. Русова. За її поглядами, «національне виховання — певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини й оновлення відродження душі народу» [2, с. 150]. Ця квітнева доповідь, а також низка її статей, зокрема «Ідейні підвалини школи» (1917 р.) та «Націоналізація школи» (1917 р.), стали базовими для шкільної реформи. Основні завдання вчителів було окреслено у доповідях П. Холодного «Єдина школа» та М. Дем'яновського «Українізація початкової школи щодо навчання мови» [3, с. 12]. Загалом, у резолюції I З'їзду визнавалося реальним протягом двох навчальних років перейти до викладання всіх дисци-

плін у середній школі українською мовою, і лише на вимогу батьків відкривати паралельні класи з викладанням російською. У Декларації Генерального Секретаріату, прийнятій на засіданні Центральної Ради 9 липня 1917 р., серед найважливіших завдань національної школи називались видання українських підручників, підготовка вчителів та сприяння їх професійній взаємодії.

У 1917 році розроблявся й одночасно втілювався план широкої націоналізації народної освіти, завдяки Генеральному секретареві освіти І. Стешенку — педагогу, громадсько-політичному діячеві, літературознавцю, письменнику, фундатору і голові Товариства шкільної освіти. 26 червня 1917 р. він підписав циркуляр для інспекторів вищих, початкових, торговельних та інших шкіл України про розвиток національної школи і про необхідність запровадження в школах курсу українознавства, організацію при школах українських бібліотек тощо. У серпні 1917 року було затверджено проект, в якому, крім іншого, йшлося про підготовку учителів українознавства для шкіл усіх типів.

Як наслідок, у листопаді 1918 року тільки на Поділлі вже діяло 4 158 однокласних і 118 двокласних нижчих початкових шкіл, що утримувалися повітовими шкільними управами та місцевим самоврядуванням при частковій допомозі держави.

Проте лише в початковій школі більша частина вчителів володіла українською мовою і бажала викладати нею та вводити предмети українознавства. У середніх та вищих школах російськомовне вчительство складало більшість та було агресивно налаштоване проти будь-яких спроб українізації.

Тому перед початком 1918–1919 навчального року Міністерство освіти і мистецтва видало низку циркулярів щодо введення в навчальний процес українознавчих предметів. Так, розпорядженням від 29 серпня 1918 р. у нижчих початкових школах національних меншин вводилось щотижневе чотиригодинне викладання української мови і літератури, історії та географії України. Українознавчі предмети були обов'язковими у вищих початкових і середніх школах [4, с. 1].

27 липня 1918 р. навчальні плани учительських інститутів було доповнено:

а) обов'язковими загальноосвітніми дисциплінами: богослов'ям, українською мовою і літературою, російською мовою і літературою, вступом до вивчення мови з елементами науково-філософського обґрунтування, граматиною, теорією та психологією художньої творчості, історією України, історією культури, географією, природознавством, математикою, фізикою;

б) спеціальними обов'язковими предметами: педагогікою з елементами історії, філософією, психологією, логікою, теорією навчання;

в) необов'язковими дисциплінами на вибір учнів та педрад інститутів із фінансуванням за рахунок місцевих бюджетів: політичною економією, латинською та іноземною мовою, декламуванням, державним правом [5, арк. 31–32, 6, арк. 36–36зв].

В учительських семінаріях, крім спеціальних педагогічних предметів, рекомендувалися богослов'я, українську та російську мови, арифметику, музику і малювання [7, арк. 4].

Процес запровадження національної школи вимагав різкого збільшення кількості викладачів, які б досконало володіли українською мовою.

У Кам'янецьку добу Директорії було створено сприятливі умови для формування і розвитку національної школи. У червні 1919 року Міністерство освіти УНР висунуло такі завдання перед освітніми закладами:

- 1) дерусифікація;
- 2) вироблення для шкіл таких програм, які б відповідали новим вимогам педагогіки та життя;
- 3) забезпечення українськими підручниками;
- 4) поглиблення праці на ниві дошкільного виховання та поза-шкільної освіти.

Для втілення в життя цих завдань потрібні були педагогічні кадри, віддані ідеї української державності. Тому Міністерство освіти УНР з перших же днів своєї діяльності в Кам'янці-Подільському приступило до втілення в життя принципів управління народною освітою [8, с. 179–187].

Значна увага приділялася змісту навчання учнів. Так, департаменту початкової освіти належало:

- «1) переглянути програми вищих початкових шкіл;
- 2) перевести в життя закон про перехід із вищої початкової школи у відповідні класи середньої без іспитів;
- 3) видати закон про обов'язкове навчання співу нарівні з іншими науками у вищих початкових школах і про поліпшення стану його навчання в нижчих;
- 4) впорядити низку нових вищих початкових шкіл і т.п.»

На департамент середньої освіти покладалося «остаточне розв'язання справи з викладами всіх наук у середніх школах мовою українською; утворення іспитових комісій для всіх вчителів, які бажають і надалі лишатись в українській школі, для одержання ними свідництва, на право викладати науки українською мовою; реалізація духовних шкіл і перетворення єпархіальних шкіл дівочих та духовних семінарій — перших чотирьох класів, у селянські гімназії з метою виховання дітей селянської інтелігенції (в першу чергу духовенства)» [9, с. 80].

Зміни в освітній політиці позначилися на навчальних закладах Кам'янця-Подільського. У 1919 році тут функціонували, зокрема, 11 нижчих початкових шкіл [10, с. 338–339]. Збільшувалась кількість вищих початкових шкіл. Мережа Кам'янецьких вищих початкових шкіл (далі — ВПШ) певною мірою зросла і за рахунок перетворення у такі навчальні заклади шкіл іншого типу. Так, у вищу початкову школу перетворили дівочу школу. Абсолютна більшість ВПШ були мішаними, де хлопчики і дівчатка навчалися разом. Щоправда, у незначній кількості в місті діяли окремі «хлоп'ячі» і «дівочі» ВПШ [11, с. 62].

Помітно активізувався процес розбудови середніх шкіл. Органам самоврядування, громадськими організаціями, учителями Поділля проводилася активна робота зі створення українських середніх навчальних закладів для задоволення потреб краю.

У добу Центральної Ради українські середні школи відкривалися в багатьох містах і селах Поділля. Так, у 1917 році було засновано 8 середніх шкіл, а у 1918 році — 18 середніх закладів [11, с. 5].

Підводячи підсумки нетривалого існування незалежної української школи, Генеральний секретар освіти І. Стещенко на сьомій сесії УЦР, що відбулася 29 жовтня 1917 р., констатував: «Незважаючи на перешкоди в справі українізації як середньої, так і вищої школи, секретарство повело свою справу ще й іншим шляхом творення окремої української школи. Таким чином, заведено коло 25 українських гімназій» [12, с. 171].

Особливо сприятливі умови для розвитку середньої освіти в Україні мали місце за гетьмана Павла Скоропадського, уряд якого виділяв для освіти значні кошти. А це дало змогу відкривати нові українські школи переважно за рахунок держави, а не тільки громадянства, як це мало місце раніше.

Згідно з офіційними даними, які у свій час надійшли до Подільської губернської народної управи наприкінці 1918 року від повітових народних управ (за винятком Вінницької, Гайсинської, Новоушицької повітових управ, від яких не надійшли відомості про кількість середніх шкіл у них, а також не було відомостей про деякі міські середні школи і приватні дані), на цей час становище освіти в середніх школах на Поділлі було досить добре.

Заняття проводилися українською, російською і польськими мовами. Приватна ініціатива, поряд з державною, відігравала важливу роль у справі відкриття й утримання цих шкіл. Так, на приватні кошти в ці роки було відкрито 23 середні школи. Проте задоволення потреб подолян в українських середніх закладах цієї кількості було недостатнім.

Складність і певні труднощі навчання в середніх школах Поділля українською мовою полягали ще в тому, що багато з них, з наближенням фронту Першої світової війни до краю, вимушені були евакуюватися в інші губернії України і Росії. І тільки у 1918 році вони змогли повернутися назад на Поділля, але налагодити шкільне життя і приступити до навчального процесу вони ще не могли з тієї причини, що не були сформовані класи.

На Поділлі в період УНР відбувався подальший розвиток національної середньої школи. Зокрема, на 1 січня 1919 р. тут було 117 середніх шкіл, з них 12 українських [13]. У Кам'янці-Подільському було створено українську чоловічу гімназію ім. Степана Руданського, жіночу українську гімназію [14, с. 138–139]. Крім того, функціонувала заснована при місцевому університеті Перша українська гімназія для дорослих з правами для учнів, почесним директором якої був І. Огієнко.

Гостре фінансове становище УНР змушувало Директорію обмежувати грошову допомогу на відкриття нових середніх шкіл у містах і збільшувати їх для сіл, де цих шкіл було значно менше. Так, восени 1919 року гімназії були відкриті у селах Чоботарці й Жолуби Ольгопільського повіту. З огляду на це, часопис «Селянська громада» в жовтні 1919 року писав, що гімназію «відвідують діти з надзвичайною зацікавленістю. Бажаючих вчитись так багато, що вона не має змоги задовольнити всіх. Учні ходять до гімназії за 10–12 верств» [14, с. 25].

Влітку 1919 року Рада Народних Міністрів прийняла Закон «Про перетворення шкіл духовного відомства» (всі духовні школи, хлоп'ячі й дівочі, та перші чотири класи духовної семінарії) у загальноосвітні і підпорядкування їх Міністерству освіти. Зокрема, восени 1919 року Кам'янець-Подільська духовна дівоча школа була перетворена в державну селянську дівочу гімназію, до якої «переважно приймаються діти селянського походження» [15, с. 44].

Крім того, Міністерство освіти наполегливо працювало над втіленням у життя Закону від 1 січня 1919 р., згідно з яким українська мова була визначена як державна. Так, наказом Міністерства освіти від 27 серпня 1919 р. Кам'янець-Подільська хлоп'яча російська гімназія об'єднувалася з українською гімназією імені С. Руданського.

Станом на 1 січня 1919 р. в цілому на Поділлі було вже 83 середні школи. Із цього числа державними було — 13, земськими — 4, земсько-міськими — 2, мішаними — 3, приватними — 23, невідомо чийми — 30. У 1919 році на державне утримання буде прийнято 29 громадських шкіл і виділялося 1 млн 450 тис. грн [16, с. 9].

Значне місце відводилося вечірнім школам для дорослих, перед якими ставилися завдання: навчити дорослих людей грамоті: читати, писати, рахувати; розширити загальний розвиток дорослого населення, надавати йому найпростіші знання і виховувати його морально.

Учні вечірніх шкіл поділялися на групи: які зовсім не знають грамоти; трохи вміють читати; які шукають додаткових знань або бажають повторити забуте.

Хоча умови у 1918 році і не були сприятливими для організації позашкільної освіти, проте всіма повітовими земськими зборами Поділля було асигновано 1 355 000 крб і отримано допомогу від Міністерства народної освіти в сумі 902 000 крб [17, с. 10].

Йшлося про напрацювання єдиного плану організації позашкільної освіти на Поділлі, в проекті якого, зокрема, передбачалося:

- 1) позашкільна освіта повинна будуватися на розумінні потреб у ній самого суспільства;
- 2) завдання Земських самоврядувань:
  - а) пробудження народного пориву до знань й просвіти;
  - б) об'єднання їх у просвітні гуртки і допомога організації просвітних установ;

3) єдиною позашкільною установою на Україні, що має під собою історичний ґрунт, є «Просвіта»:

а) «Просвіта» в позашкільній освіті відіграє таку ж роль, як школа в шкільній освіті. Вона є просвітницькою установою;

б) всі інші організації позашкільної освіти: читання, вистави, лекції, вечірні школи, бібліотеки, музеї, курси — є тільки формами просвітницької діяльності «Просвіт», а не окремими установами;

в) «Просвіта» поділяється на сільські, волосні, повітові, губернську та міські;

г) роль волосних земств допомагаюча: «Просвітам», що мають допомогу від повітового й губернських земств, і тим, що ніякої допомоги не мають [18, с. 6].

Питання щодо відкриття вечірньої школи вирішував відділ позашкільної освіти при Проскурівській повітовій земській управі.

Вечірня школа відкривалася лише при наявності не менше 15 дорослих неграмотних учнів, а загальна чисельність учнів не повинна була перевищувати 40 осіб.

Навчання обов'язково проводилося українською мовою, і тільки у зимові місяці, але не більше двох років. Після закінчення вечірньої школи кожний учень отримував свідоцтво.

Повітова земська управа на утримання однієї школи виділяла 200 крб у місяць, з них 150 крб — для вчителів та 50 крб — на помешкання, світло і паливо. Учні повинні платити за підручники та зошити, які забезпечувала управа.

Орієнтовна програма навчання у вечірніх школах включала:

1. Закон Божий — 3 лекції в тиждень.
2. Українська мова (граматика й правопис) — 6 лекцій в тиждень.
3. Числення — 6 лекцій в тиждень.
4. Краєзнавство (географія) — 3 лекції в тиждень.
5. Українознавство (Історія України і читання з українського письменства) — 5 лекцій в тиждень.
6. Краснопись (чистописаніє) — 4 лекції в тиждень.
7. Може бути введене навчання співу.

Заняття проводилися тричі на тиждень, по три лекції на день, кожна з яких тривала 40 хвилин. Протягом року передбачалося прочитати 177 лекцій, з них у першому півріччі 72 лекції — 38 грамоти, 24 читання, 10 арифметики; другому півріччі 90 лекцій — 40 грамоти, 25 читань і 25 арифметики» [17, с. 18].

Перед новими українськими школами Поділля з самого початку їх утворення постало чимало важливих питань, що потребували негайного розв'язання. Одна з перших проблем — відсутність власного приміщення та нестача коштів для спорудження нових. Це примушувало українські середні заклади працювати у приміщеннях російських шкіл у другу і третю зміни. Зокрема у 1918 році у приміщенні Могилівської російської хлоп'ячої гімназії функціонувало ще дві гімназії, які проводили заняття позмінно [18, с. 72]. До того ж, переважна

більшість шкільних приміщень Поділля в умовах громадянської війни були зруйновані.

Досить негативно впливала на освітні справи Поділля близькість фронту, зокрема воєнні дії, що відбувалися тут. Так, у м. Нова Ушиця в березні 1920 року товариство «Просвіта» не функціонувало за браком приміщень і працівників (багато просвітян під час денікінської окупації вимушені були залишити місто), українські газети не виходили. Навчання в школах міста не проводилося теж через нестачу приміщень. Українські учителі, котрі залишились у Новій Ушиці, займалися переважно фізичною працею [19, с. 7].

Із самого початку організації народної освіти на Поділлі існувала й інша проблема. Потрібні були нові підручники для школярів і книги для дорослих, величезна кількість зошитів, олівців, шкільного обладнання. Так, у доповіді Кам'янецького повіту про підручники і навчальні прилади для учнів сільських початкових шкіл у 1918–1919 рр. зазначалося: «Кожна школа потребує, щоб вона була завчасно забезпечена підручниками, папером, перами і іншими навчальними приладами; і чим вона краще забезпечена всіма вищезгаданими речами, тим корисніше буде йти її праця; без книжок і паперу наука в школі не може проводитися» (цит. за [18, с. 96]). Однак не кожна земська каса мала в своєму розпорядженні кошти, щоб забезпечити учителів повністю навчальним приладдям, книгами. Тому управа запропонувала, щоб батьки самі подбали про забезпечення своїх дітей книжками, папером, приладдям; бідним батькам, котрі не мали змоги забезпечити своїх дітей за власні кошти на книжками та папером, допомагала місцева шкільна рада зі своїх коштів.

Водночас практичну участь у вирішенні цього питання брав видавничий відділ Подільської губерніяльної народної управи. Було вирішено: збільшити редакторські сили видавничого відділу за напрямками роботи і придбати для потреб видавничого відділу велику, добре обладнану друкарню і запросити до видавничого відділу художника для виготовлення ілюстрацій і прикрас до книжок; встановити плату тим особам, що будуть брати участь у педагогічній комісії при видавничому відділі; звернутися до міністерства народної освіти з проханням видати губерніяльній народній управі позичку і субсидію в розмірі до десяти мільйонів; придбати для потреб Губерніяльної народної управи паперову фабрику; запросити спеціального редактора для редагування таких видань Управи як доповіді, журнали тощо; просити Кам'янецьку міську управу давати на друкарні електрику, якщо це можливо, і вдень, і вночі; просити губерніяльну народну управу започаткувати створення видавничої спілки, яка за допомогою державних коштів могла б провадити видавництво в широкому масштабі (цит. за [19, с. 27–28]).

Гострою проблемою освіти стало викладання іноземних мов. За ухваленням Міністерством народної освіти планом єдиної школи у всіх вищих початкових школах потрібно викладати чужоземну мову. Саме цьому питанню було приділено особливу увагу на зібранні педагогіч-

ної ради Городоцької вищої початкової школи, яке відбулося 6 листопада 1918 р. Педагогічна рада ухвалила: «Навчання чужих мов ввести в школі негайно, щоб задовольнити бажання і вимоги батьків дітей, а також припинити перехід учнів у польську реальну школу, який в останні часи значно збільшився тільки через те, що в польській школі викладаються чужі мови».

Незважаючи на значні, гострі проблеми політичного, соціального, економічного, фінансового, військового характеру громадськість, державні інституції подільського краю здійснили в добу Української революції конкретні кроки в становленні та розвитку загальноосвітніх шкіл, дошкільної освіти молоді та освіти дорослих.

Етнонаціональна своєрідність Поділля як багатонаціонального регіону вимагала грамотного вирішення національного питання. Тому стосовно національних меншин Центральна Рада проводила ліберальну політику. Уже в квітні 1917 році Український національний конгрес гарантував їм усі політичні права.

На освітянському рівні важливим етапом у формуванні мережі національних шкіл в Україні стала нарада у справі організації народної освіти, яка проходила 15–20 грудня 1917 р. у м. Києві. Відповідно 76,2 % дітей-євреїв не навчалося. На нараді були представники найчисельніших народів України: українці, росіяни, поляки, євреї [20, с. 3]. Основним питанням обговорення було управління народною освітою в умовах багатонаціонального складу населення України. Відповідно до проголошеної III Універсалом національної політики, де було заявлено: «Народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Вкраїні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права свободи самоврядування в справах їх національного життя», нарада вирішила загальне управління шкільними справами кожної національності передати відділам народної освіти національних генеральних секретаріатів і шкільним радам при них. На місцях під керівництвом відповідних секретаріатів створювались національні ради освіти — губернські, повітові, міські, сільські та інші.

Національні меншини також мали право створювати свої національні ради освіти. До їх складу входили представники від місцевих громад, самоврядування, відповідної національної спілки учителів. Фінанси, які виділялись Генеральним секретаріатом освіти на шкільні потреби, розподілялись між національними секретарствами пропорційно кількості населення кожної національності.

Національний склад учнів державних середніх шкіл Поділля був таким [6, арк. 36]: кількість шкіл — 19, кількість учнів — 4 338, кількість опитаних — 3 987, з них за національним складом: росіян — 399, євреїв — 1 609, поляків — 249, українців — 1 704. Слід відмітити, що 1 січня 1917 р. в Подільській губернії навчанням у громадських і приватних закладах було охоплено 11 703 єврейських дітей, у т.ч. 7 161 хлопчиків і 4 542 дівчаток [23, арк. 35–48; 26, арк. 115–115зв].

Одночасно в Україні продовжували існувати традиційні єврейські навчальні заклади: талмуд-тори, хедери, ієшиви.

Серед національних меншин Поділля початку ХХ ст. друге місце за чисельністю (після євреїв) займали поляки. У подільській губернії їх проживало 89 839 осіб, або 3,1 % всього населення [22]. Проте державної підтримки національно-культурного й соціального розвитку поляків не існувало, тому ця проблема залишалась відкритою.

У 1917 році Українська Центральна Рада визнала в Україні право польського народу на устрій національно-персональної автономії для забезпечення права свободи самоврядування в сфері національного життя. У Народному комісаріаті в справах національностей було створено польський відділ, який згодом було перетворено в польський комісаріат.

Варто відзначити, що на березень 1917 року в Подільській губернії функціонувало 34 парафіяльні та початкові польські школи, в яких навчалось 2 262 дітей [28, с. 111].

Джерела фінансово-матеріального забезпечення були різноманітними, але найголовнішу роль відігравали все ж таки кошти від представників польських громад.

Таким чином, у період виборювання державності 1917–1920 рр. українські уряди намагалися забезпечити національним меншинам рівність прав і можливостей у розвитку освіти. Найчисельнішим з них були надані права навчати дітей рідною мовою. Польська та єврейські громади Поділля, скориставшись цим, утворили свої навчальні заклади. Спроби Центральної Ради та Директорії УНР здійснити поділ шкільного майна між найчисельнішими національними меншинами відповідно до відсоткового співвідношення населення України так і не були доведені до логічного завершення. Цьому сприяло небажання уряду гетьмана П. Скоропадського здійснювати розподіл шкільного майна, а також спротив частини російськомовного населення. Проте саме за часів української революції була створена розгалужена мережа шкіл національних меншин.

Слід відмітити, що процес національного і духовного відродження в Україні супроводжувався появою, розвитком різноманітних інституцій та функціонуванням різноманітних культурних, творчих об'єднань, товариств, спілок. У червні 1918 році, наприклад, розпочав діяти національний хор Кам'янця-Подільського, діяльність якого стала яскравою сторінкою в культурно-мистецькому житті тогочасного Поділля.

Ідея створення подібних формувань належала представнику музичного відділу при Міністерстві освіти України О. К. Приходьку [29, с. 215], а також композитору К. Стеценку.

Не менш відомим мистецьким колективом на Поділлі в 1919 році був державний Народний театр під керівництвом М. Садовського, що базувався в місті Кам'янці-Подільському. Актори цього театру доклали великих зусиль, щоб налагодити культурно-мистецьке життя в місті, підняти бойовий дух вояків УНР, і навіть надавали їм посилену матеріальну допомогу [30, с. 2].

Неабияке значення для розвитку українського театру мало прибуття до Вінниці у вересні 1919 року «Нового Львівського театру» під проводом відомого корифея сценічного мистецтва Амвросія Бучми (1891–1957 рр.).

Важливу роль у театральному житті краю відіграла Українська галицька армія. Театральні справи в галицькому війську були у віданні культурно-освітнього відділу (очолював поручник П. Артимович) Бюро Пропаганди (згодом Пресової Квартири), а також «Відділу для Освіти при Команді Етапу УГА» [31, с. 46–99]. Останньому підпорядковувався театр під керівництвом хорунжого Костіва. У репертуарі театру були вистави побутового характеру. Значно слабші військові театри функціонували в Жмеринці, Барі та Браїлові [32, с. 152–153].

Серед іншого на Поділлі поширеним було кобзарство, яке отримувало підтримку влади, користувалося прихильністю і любов'ю подолян. Наприклад, в другій половині серпня 1919 року в Кам'янці-Подільському в міському літньому театрі з успіхом проходили концерти кобзаря Василя Ємця. Аудиторія слухачів «переважно складалася з людей військових, з козаків і старшин тилових частин» (цит. за [10, с. 8]).

Як відомо, Кам'янець-Подільський в 1919 році став столицею Української Народної Республіки, очолюваної Симоном Петлюрою. Після зайняття Києва більшовиками тут опинилося й основне ядро Української Республіканської Капели Олександра Кошиця, яку С. Петлюра вирішив відрядити у Західну Європу з важливою дипломатичною місією — посередництвом народної пісні пропагувати ідею державної самостійності і незалежності України.

Вагоме місце в мистецькому житті подолян займала пісня, концертні виступи. Під рубриками «Український хор», «Українська пісня» газетна періодика вміщувала матеріали, в яких велась мова про все, що стосувалось музичного мистецтва. Серед них слід виділити окремо публікацію про народну пісню і національний хор. Автор статті, пропагуючи музичне мистецтво, відзначив високе місце української пісні на світовому рівні, звернув увагу на необхідності організації народних хорів. Часописи фіксували факти, пов'язані з виступами хорових колективів. У пресі також друкувалися тексти пісень [33, с. 44–51].

Важливим компонентом музичного мистецтва була стрілецька пісня, яка залунала на теренах краю з прибуттям на Поділля УГА. Відомі українські композитори М. Леонтович, М. Гайворонський, Л. Лепкий, Р. Купчинський займались обробкою стрілецьких пісень. Лише з-під пера М. Гайворонського (головного капельмейстера УГА) вийшло близько 30 військових пісень. Окремі з них були створені на Поділлі. Пісня стала невід'ємною частиною душі та побуту українських вояків. Після щоденних занять, вправ і служби серед українських вояків часто лунали пісні. Стрілецька пісня сприяла згуртуванню наддніпрянців і наддністрянців.

Національно-культурному відродженню в період УНР значною мірою сприяла діяльність газет і журналів. Від видавничо-інформаційної,

публіцистичної діяльності в значній мірі залежало вирішення найважливіших ідеологічних, політичних, економічних, воєнних, культурно-освітніх та інших завдань національно-культурного відродження, якими стали роз'яснення серед населення офіційних документів і відомостей центральних і місцевих органів влади; аналіз стану справ у різних галузях і сферах, регіонах, населених пунктах, на фронті; пропаганда позитивного досвіду; політична агітація і пропаганда ідей та завдань УНР тощо; поширення політичних, економічних знань, відомостей з питань освіти, культури, релігії, міжнаціональних відносин; забезпечення новими українськими підручниками, посібниками, зошитами, популярними українськими читаннями, книжками для освіти народу; видання наукової, технічної, методичної, художньої літератури, плакатів, копій картин та ін.; реалізації важливого принципу демократичного суспільства — свободи слова громадян, взаємного діалогу влади і населення на сторінках преси; популяризація УНР на міжнародній арені, роз'яснення її зовнішньої і внутрішньої політики серед зарубіжних країн; піднесення соціальної активності широких мас, залучення їх до участі у вирішенні нагальних питань державного і місцевого життя.

Широку діяльність у Кам'янці-Подільському в період УНР проводило Міністерство преси й інформації. Воно рекувізувало у Подільській губернській управі всі друкарні і запаси паперу, що забезпечило появу всяких видань преси. У цей час в УНР виходили газети «Боротьба», «Визволення», «Вісник Української Народної Республіки», «Галицький голос», «Громада», «Наш шлях», «Новий шлях», «Новини Української Народної Республіки», «Подольська жизнь», «Подольский край», «Стрілецька думка», «Трудова громада», «Трудовий шлях», «Українське слово», «Український стрілець», «Шлях» та ін. [19, с. 353–397].

До цього ряду видань належить також двотижневий педагогічний журнал «Освіта», який заснувала Подільська губернська народна управа. Перше видання журналу вийшло 15 листопада 1918 р. Журнал проіснував до середини 1919 року. За цей час він став важливим чинником культурно-освітнього життя на Поділлі. Журнал послідовно відстоював пріоритетність освіти, як фактору творення незалежності України, був інформаційним рупором для населення.

На сторінках журналу розкривалися питання державної політики у сфері шкільництва, стан народної освіти, її складові. Зокрема підкреслювалося, що вона складається зі шкільної, позашкільної, дошкільної, професійної освіти, учительських курсів, шкільних екскурсій, стипендій учням спеціальних, середніх, вищих шкіл, інструкторських стипендій, допомоги учителям, шкільного будівництва, упорядкування шкільних садиб, бібліотеки при управі, книжкового складу, шкільних рад й управ: повітових, волосних і сільських, допомоги університетові [21, с. 29]).

Таким чином, двотижневий педагогічний журнал Подільської губернської народної управи «Освіта», з однієї сторони, виступив важливим фактором державного і громадянського будівництва націо-

нальної школи на Поділлі, з іншої — важливим джерелом вивчення проблем освіти у період української революції, що загалом сприяло національно-культурному пробудженню подолян.

У період гетьманату П. Скоропадського (квітень-листопад 1918 р.) по всій країні з встановленням влади гетьмана запроваджується попередня цензура періодичних видань, яка на початковому етапі існування Української Держави була відсутня. Наприкінці серпня губернський староста Поділля Сергій Кисельов на лист Міністерства внутрішніх справ про стан цензури в губернії повідомляв, що «попередня цензура не проводиться» [34, арк. 2–6]. Можливо, місцеві адміністратори Поділля й надалі проводили б ліберальну політику щодо місцевих газет, однак серпневі заворушення в регіоні та реакція деяких ЗМІ на них призвели до введення з 14 вересня жорсткої цензури періодичних видань. Однак вона не вплинула на зменшення кількості періодичних видань.

Гостру дискусію на сторінках подільської преси викликало звинувачення духовенства у доносах, за якими заарештовують учителів. У відповідь на це в «Голосі Подільської церкви» вийшла стаття «Принижені й ображені». У ній автор викривав замовників статті, вказував на відсутність будь-яких доказів причетності священників до цієї справи. Від імені всього подільського духовенства й віруючої пастви звернувся до населення Поділля із закликом не читати провокаційних публікацій на сторінках жовтої преси.

Серед основних періодичних видань слід відзначити тижневик «Село», що видавався головою Подільської губернської управи В. Приходьком протягом 1918–1919 рр. У ньому систематично подавалась рубрика під заголовком «З життя «Просвіт» на Поділлі», де висвітлювалась діяльність просвітницьких осередків губернії. Крім цього, в окремих статтях подавалась інформація про виникнення, становлення, діяльність сільських товариств і проблеми, які виникали перед новоствореними «Просвітами».

Аналіз змісту публікацій, рубрик періодичних видань засвідчує про активну їх участь у висвітленні культурно-освітніх перетворень у регіоні, творчої діяльності різних державних, громадських організацій, інтелігенції краю, пропаганді українських традицій, звичаїв.

Події 1917 року в Україні створили нові умови для розвитку книговидавничої справи. Українська Центральна Рада (УЦР) заклала основи будівництва політичного, суспільного й економічного ладу вільної і незалежної України. Вона приділяла велику увагу книжковому рухові, оскільки книжка мала стати одним із засобів відродження українського народу, джерелом у формуванні національної свідомості та розбудови освіти та культури. Величезна потреба в книзі зумовлювалась всією культурно-освітньою політикою УЦР, коли засновувались українські школи всіх типів, спостерігалось прагнення до запровадження української мови як державної, вживання її в усіх сферах суспільного життя. Це спонукало підвищення попиту на український друк. Зазначимо, що видавнича справа опинилась у такій ситуації, коли, з одно-

го боку, ще існували певні вільні кошти, запаси паперу, налагоджено було поліграфічне виробництво, у наявності були кваліфіковані кадри. До того ж, зберігалися ще традиції дореволюційного друку, а з другого боку, вже були розбуджені українські національні сили, старі цензурні утиски Російської імперії згинули, і нові ще не створилися.

У 1917 році український книжковий рух набирає сили, переважно як рух і народний, що використовує народні і громадські кошти. Він був організований силами самого громадянства, під керівництвом губернських і повітових земств, видавничих та просвітніх товариств, кооперативів.

З метою сприяння національно-культурному відродженню краю Подільська губерніальна народна управа в кінці 1918 року відкрила видавничий відділ у Кам'янці-Подільському. Це була надзвичайна подія в духовно-культурному житті краю. Адже лише за період з вересня 1918 року по лютий 1919 року цей відділ в умовах воєнного стану, дефіциту коштів, не маючи власної друкарні, видав 448,8 тис. книжок для народних шкіл і книгарень на суму понад 154 тис. крб. Як пише Е. М. Мельник, книги, випущені видавничим відділом, користувалися великим попитом, тому вони негайно розкуповувалися [35, с. 135].

Також увагу громадськості привертала проблеми державного ладу, самоврядування, самовизначення українського народу, його минулого. Тому проблема роз'яснення населенню цих складних питань стала нагальною. Найбільшу активність тут виявила вінницька «Просвіта». Вона випустила брошуру Дм. Донцова, присвячену розвитку української державної ідеї, його переклад берлінського видання 1915 року «Українська державна ідея і війна проти Росії», книжки, у яких трактувався договір України з Росією 1654 року та давалося пояснення назви «Україна» [36, с. 18]. А брошура «Що таке соціалізм?» навіть витримала у Вінниці два видання (другий випуск був повністю конфіскований німецькою окупаційною владою у 1918 році).

Видавництво «Воля» (Вінниця) випустило брошуру Г. Шіянова з тлумаченням поняття «державна влада», характеристикою історичних форм держави. Проскурівська «Просвіта» видрукувала праці Т. Верховита, К. Ванькевича, в яких висвітлювалося минуле українського народу [37, с. 4]. Особливою популярністю користувалися книжки про заснування селянських спілок, споживчих товариств. Подібні видання містили багато довідкового матеріалу.

Серед найнагальніших потреб було задоволення книжками «шкільництва», оскільки організація української школи була основою для вироблення національної і культурної свідомості. Відсутність українських підручників гальмувала процес українізації школи. Подільські видавці активно включилися у процес створення навчально-педагогічної літератури. Так, вінницька «Просвіта» випустила підручники з біблійними історіями Є. Семаки, програму для вивчення арифметики Ю. Щириці [38, с. 4]. Подільське губернське земство видало «Збірку казок і оповідань для читання в школі», куди увійшли твори А. Чехова, Д. Маміна-Сибіряка, В. Гаршина, Г.-Х. Андерсена, україн-

ські казки, легенди [39, с. 4]. Підручники виходили досить великими накладками. Так, було надруковано 30 000 примірників книг Є. Семаки.

Українську книгу, крім Кам'янця-Подільського та Вінниці, активно друкували у Могилеві-Подільському, Проскурові, Брацлаві, Козятині. Основна заслуга у поширенні центрів друкування належала «Просвітам».

Основний зміст книги того часу — агітаційний та інформаційний. Подібну літературу вимагала насамперед політична ситуація. Громадськості необхідно було розібратися з тим, що відбувалося навколо. Саме через це видання були невеличкими за обсягом і форматом, друкувалися на поганому папері, з дуже скромним художнім оформленням, а то й зовсім без нього. А автори, в свою чергу, за браком часу, через неспокійні, нестабільні умови життя не могли чи не встигали написати щось більше за обсягом. Завдяки максимальному здешевленню витрат на книгодрукування ці видання реалізовувалися за низькими цінами, аби їх мали можливість придбати навіть найбідніші верстви населення. Ці зовні непоказні книжечки мали неабияке значення у загальному становленні й розвитку національної самосвідомості, вітчизняної культури, залученні найширших верств населення до національних і світових духовних цінностей.

У минулому через постійні утиски російським імперським режимом української мови та культури, обмеження книгодрукування, відчувався значний дефіцит літератури з усіх українознавчих тем. Викладачі університету своїми силами намагалися усунути цей дефіцит і значну увагу приділяли вивченню вітчизняної історії, географії, етнографії тощо. Необхідно було якнайшвидше розробити і надрукувати нові підручники, посібники та курси лекцій для студентів, просвітян, широкого загалу населення. Спочатку для опублікування університетських матеріалів ректор І. Огієнко скористувався послугами різноманітних видавництв, які евакуювалися до Кам'янця-Подільського, зокрема «Час», «Дністер», Правобережної філії Катеринославського видавничого товариства. Надалі для оперативного видання книг в університеті було створено власну друкарню.

Оскільки в усі сфери політичного, соціального та культурного життя в Українській Народній Республіці впроваджувалась українська мова, а більшість населення слабко володіла літературною мовою, потрібна була значна кількість довідкової та словникової літератури. Значною подією стало видання двотомного «російсько-українського словника», підготовленого кам'янецькими просвітянами С. Іваницьким та Ф. Шумлянським. Його надруковано коштом Подільської губернської народної управи, яка й подарувала 25 примірників університетській книгозбірні. Це видання зацікавило бібліотеку Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, і вона просила бібліотеку кам'янецького вузу вислати зазначений двотомник до Львова [40, арк. 22; 40, арк. 7].

Зусиллями ректора І. Огієнка та викладацького складу в 1919–1920 рр. побачили світ 5 томів «Записок Кам'янець-Подільського

державного українського університету». У них друкувалися окремі лекційні курси й уривки з посібників та підручників, які надалі виходили окремими виданнями. У I томі, редагованому приват-доцентом і літератором М. Драй-Хмарою, вміщена інформація, присвячена відкриттю університету. У II томі подано наукові статті та річний звіт про роботу вищого навчального закладу. У III та IV томах надруковано юридичний словник українською мовою. В останньому, V томі, вміщено підготовлений на богословському факультеті переклад українською мовою «Нового Заповіту. Діяння святих апостолів» [41, с. 147].

У часопису велика увага приділялася книгознавству та бібліотекознавству, оскільки його фундатори розуміли, що «все наше відродження базується на книжці, і виключно від неї залежить вся наша будучність». Оскільки в 1919–1920 рр. у Кам'янці-Подільському певний час перебували вищі органи державної влади УНР і тут розгорнули діяльність багато всеукраїнських видавництв, редакція висунула пропозицію про формування при університеті фондів великої національної бібліотеки.

Кам'янець-Подільський державний український університет в процесі національного відродження України був осередком творення власної періодики — наукової й літературно-публіцистично-інформаційної. Попри незначну кількість томів «Записок» і шести номерів студентського і спілчанського журналів «Нова думка» і «Наше життя», виданих у надзвичайно складних політичних і економічних умовах боротьби за українську державність, керівництву закладу, молодіжному й управлінському активу, які забезпечили вихід у світ названих видань, вдалося віддзеркалити велику тягу, з одного боку, до наукових досліджень і збагачення української науки, а з іншого — до розвитку літературно-творчого потенціалу викладачів, студентів і управлінців університету, наповнення наукового, літературно-інформаційного простору цікавими і різноплановими україномовними періодичними виданнями. Заклад був незаперечним лідером серед вищих шкіл України щодо творення власної періодики, так необхідної для розвитку української науки, культури і духовності. Опубліковані тексти Св. Письма, наукові і публіцистичні статті і замітки, літературні твори та інформаційні матеріали частково примножили науковий доробок українських вчених, розширили умови для подальшої українізації православної церкви, виявили літературні здібності обдарованої молоді, нарешті, стали важливим джерелом знань про функціонування українського університету, його структурних підрозділів, громадських організацій, а також про бібліографічний поступ.

Відновлення незалежності України, як ми бачимо, створило передумови для формування цілісного національного інформаційного простору. У гуманітарній сфері були започатковані складні й неоднозначні трансформаційні процеси. Історичні періоди становлення української державності підтвердили, що інформаційна безпека охоплює сфери мистецької культурно-просвітницької діяльності, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання, інші культурно-мистецькі по-

слуги, а також освіту, науку, діяльність структур громадянського суспільства.

Дослідження показало, що в ході становлення загальноосвітніх шкіл на Поділлі чималу роль відігравали і чинники, які перешкоджали цьому процесу. Це, перш за все, — зросійщеність міського населення та сильний опір значної частини учителів середніх шкіл, неузгодженість у прийнятті рішень освітянським керівництвом з реальними можливостями галузі, низький рівень контролю за виконанням прийнятих рішень, відсутність у достатній кількості особливо на перших порах необхідних підручників та інших засобів навчання, неузгодженість дій державного керівництва з органами місцевої влади, небажання окремих керівників місцевого самоврядування виконувати рішення Міністерства освіти з питань українізації та їх надія на повернення старих порядків. Разом з тим варто наголосити, що початковий етап українізації проходив у складних умовах протистояння іноземним арміям, економічної та господарської розрухи. Ці фактори також не сприяли досягненню поставленої мети.

Не ідеалізуючи досягнень та враховуючи прорахунки у цій справі, варто наголосити, що здійснені реальні кроки з розвитку та українізації загальноосвітніх шкіл є одним з найбільших досягнень української революції 1917–1920 рр. Набутий у тих умовах практичний досвід має неоціненне значення. Більшість реформаторських ідей, започаткованих у революційний час, були взяті на озброєння радянською владою. Це стосувалось проголошеної у 20–30-ті роки політики українізації, яка стала наслідком тих процесів, що були започатковані у період революції 1917–1920 рр., і мала значну підтримку серед населення Поділля.

Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету мало велике значення для підготовки кадрів національної інтелігенції — вчителів, правників, медиків, агрономів, духовенства, у яких відчувалася гостра потреба. Крім професійної підготовки, навчальний заклад проводив активну роботу із освітньо-культурних перетворень на Поділлі, національно-патріотичного виховання студентів, громадськості. Яскраву участь у цих процесах брали професори, приват-доценти, викладачі, бібліотечні працівники університету.

У сучасних умовах розвитку України, в умовах інформаційних викликів сучасності суспільство висуває підвищені вимоги до освітньо-культурного рівня особистості. Головне завдання — навчити людину знаходити потрібну інформацію і засвоювати її. Освіта повинна сприяти консолідації нації, формуванню і підтримці культурної єдності суспільства.

«Нація тільки тоді буде жити і розвиватися, коли кожне наступне покоління виховуватиметься в національному дусі на основі історичної правди. Адже якщо знищити духовну основу нації, вона перетвориться на бидло або групу бандитів, які вбиватимуть одне одного. Молоде покоління стає цинічним, не вірить у жодні ідеали. Це найгірше, що ми нарobili за роки незалежності України» [42].

Список використаних джерел

1. Ванькевич К. Єднайтеся, брати українці, гуртуйтеся до громади. Проскурів : Товариство «Просвіта», 1917. 26 с.
2. Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. Софія Русова і Кам'янець-Подільський // АСАВЕМІА на пошану професора Л. А. Коваленка. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 149–152.
3. Холодний П. Єдина школа // Наш шлях. 1919. 16 грудня. Ч. 47. С.12.
4. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет, все місто Кам'янець-Подільський щиро вітають дорогих гостей // Свято Поділля: Одноденна газета / Видання Подільського українського товариства «Просвіта». 1918. 22 жовтня. С. 1.
5. Ф.2201. Міністерство освіти Української Держави, м. Київ. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 31–32. Анкетні картки Міністерства народної освіти з відомостями про учбові дипломи Поділля, Чернігівщини та Полтавщини.
6. Ф.2201. Міністерство освіти Української Держави, м. Київ. Оп. 5. Спр. 1. Обіжчик Міністерства народної освіти і мистецтва від 5 серпня 1918 р. за № 1709/16103. Арк. 36–36зв.
7. Ф.2581. Народне міністерство освіти Української Народної Республіки, м. Київ. Оп. 1. Спр. 1. Протокол засідання Всеукраїнської шкільної ради від 10 січня 1918 р.; Анкетна картка.
8. Антонишен А. П. Поділля в добу Гетьманату Павла Скоропадського: історіографія проблеми // Інтелігенція і влада. Вип. 14. Одеса, 2008. С. 179–187.
9. Кравченко А. А. Українська загальноосвітня середня школа в період визвольних змагань (1917–1920 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 5. К. : Інститут історії України НАН України, 2001. С. 74–82.
10. Василев Б. Ідея театральності і її відбиток в Молодому Театрі // «Молодий театр»: Генеза. Завдання. Шляхи. К. : Мистецтво, 1991. 306 с.
11. Русова С. Мої спомини. К. : Україна-Віта, 1996. 208 с.
12. Слободянюк П. Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини. Історико-етнографічні витоки, сторінки минулого і сьогодення місцевих громад. Хмельницький : Поділля, 2003. 592 с.
13. Ф.Р.582. Кам'янець-Подільський український державний університет. Оп. 1. Спр. 5. Програма торжественного відкриття державного університету. Арк. 22; Спр. 99. Протоколи засідань бібліотечного союзу. Правила бібліотеки и переписка с ректором о работе библиотеки. Арк. 55; Спр. 132. Переписка с ректором університету, деканом, городской управой и др. организациями по финансовым вопросам. Арк. 7.14. Баюк М. І. Місце церковно-релігійної політики у процесах національно-культурного відродження Поділля в період УНР // Освіта, наука і культура на Поділлі. Т. 14. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 335–346.
15. Середні школи в Кам'янець-Подільському повіті // Україна. 1920. 4 липня.
16. Телячий Ю. В. Реформа української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2000. 213 арк.
17. Селянська спілка. Крестьянский Союз. Кам'янець-Подільський : Смотрич, 1917. 12 с.

18. Збірка казок і оповідань для читання в школі (рік 2-й та 3-й) / Шкіл. відділ Подільського губернського земства. Вінниця, 1917. Кн. 1. 40 с.
19. *Завальнюк О. М., Телячий Ю. В.* Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920): Історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. 212 с.
20. З життя «Просвіт» // Наш шлях. 1920. Ч. 98. 20 травня. С. 7.
21. *Ляхоцький В. П.* Тільки книга принесе волю українському народові ... : Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. 664 с.
22. *Зінченко А. А.* Благовістя національного духу (Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.). К. : Освіта, 1993. 256 с.
23. Вільне слово: Поезії і пісні. Могилів-Подільський : Рідна стріха, 1917. 64 с.
24. Ф.2201. Міністерство освіти Української Держави, м. Київ. Оп. 5. Спр. 1. Обіжчик Міністерства народної освіти і мистецтва від 5 серпня 1918 р. за № 1709/16103. Арк. 36–36зв.
25. Ф.1854. Міністерство у єврейських справах Української Держави, м. Київ. Оп. 1. Спр. 154. Арк. 34–68зв.
26. Ф.1854. Міністерство у єврейських справах Української Держави, м. Київ. Оп. 1. Спр. 165. Арк. 115–115зв.
27. Ф.233. Подільська губернська земська управа. Оп. 1. Спр. 3009. Сведения, списки о количестве школ и учащихся по уездам губернии за 1909–1919 гг. Арк. 91–91зв., 96зв.
28. *Телячий Ю. В.* Реформа української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2000. 213 арк.
29. *Баюк М. І.* Освітньо-просвітницькі перетворення на Поділлі в 1918–1920 рр. // Маловідомі імена, події, факти. Вип. 9. Історія України. К. : Рідний край, 1999. С. 215–223.
30. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге вид. К. : Друга рука, Фенікс, 1993. 550 с.
31. *Завальнюк О. М. І. І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920) // Наукові праці історичного факультету. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 1996. С. 96–99.*
32. *Баюк М.* Подільський журнал «Освіта» у добу Української революції // Краєзнавство. 1999. № 1–4. С. 152–153.
33. *Олійник С. В.* Діяльність Бюро Пропаганди (Пресової Квартури) Української Галицької армії на Поділлі (літо 1919 — весна 1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Т. 6. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. С. 44–51.
34. Ф.1748 Міністерство у єврейських справах Української Народної Республіки, м. Київ. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2–6.
35. *Мельник Е. М.* Діяльність видавництв м. Кам'янця-Подільського щодо забезпечення шкіл Поділля навчальною літературою в період УНР // Кам'янець-Подільський у контексті україно-європейських зв'язків: історія і сучасність : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнарод. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 135–136.
36. Рецензії на шкільні підручники, які розглянуті в спец. комісіях при Міністерстві по 1 липня 1918 р. з додатком проектів шкільних підручників різних видавництв. Вип. 1. К. : Вид-во Мін. нар. освіти, 1918. 96 с.

37. З життя Подільської «Просвіти» в Кам'янці // Відродження. 1918. 17 (4) липня. Ч. 88. С. 4.
38. *Сірополко С.* Історія освіти на Україні. Львів : Діло, 1937. 174 с.
39. Хроніка // Трудова громада. 1919. № 59. 21 вересня. С. 4.
40. Ф.Р.582. Кам'янець-Подільський український державний університет. Оп. 1. Спр. 5. Програма торжественного відкриття державного університету. Арк. 22; Спр. 99. Протоколи засідань бібліотечно-го союзу. Правила бібліотеки і переписка з ректором про роботу бібліотеки. Арк. 55; Спр. 132. Переписка з ректором університету, деканом, міською управою і др. організаціями про фінансові питання. Арк. 7.
41. *Сірополко С.* Завдання нової школи. Нова Ушиця на Поділлі, 1919. 20 с.
42. *Брюховецький В.* Проблеми сучасної освіти // Високий замок. 2004. 22 квітня.
43. Засідання генеральної комісії при Міністерстві освіти. З приводу введення українознавства в школах // Відродження. 1918. 31 серпня.
44. *Біднов В.* Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову // Книголюб: видання Українського товариства прихильників книги. Прага, 1931. Кн. I. С. 1–9.
45. *Гай-Нижник П.* Політичне і фінансове протистояння між Україною і Росією: 1917 рік // Україна дипломатична 2005. Науковий щорічник. Вип. VI. К., 2005. С. 430–449.
46. *Здіорук С. І.* Гуманітарна політика Української Держави в новітній період. К. : НІСД, 2006. 403 с.
47. *Кіндзерський С. А.* Державне управління в гуманітарній сфері регіону України: стан та тенденції розвитку : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. К., 2006. 207 арк.
48. *Лозовий В. С.* Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень-листопад 1918 р.) // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 354–368.
49. *Огієнко І.* Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови: Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчити українську мову. К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. 86 с.
50. Офіційне призначення В. О. Біднова до університету відбулося 12 жовтня 1918 р. // Державний вісник. 1918. 16 жовтня.
51. *Пироженко В. О.* Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем // Стратегічна панорама. 2005. № 2. С. 27–35.
52. По Поділлі // Село. 1918. 30 грудня. № 50. С. 24.
53. *Яременко О. І.* Політичні права громадян в Українській Державі 1918 року // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. I. Серія: Історія. Вінниця, 1998. С. 62–66.
54. *Слободянюк П. Я.* Українська церква: історія руїни і відродження. Хмельницький, 2000. 266 с.
55. Ф.Р.302. Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. Оп. 1. Спр. 6. Постанова РНК УРСР про реорганізацію Кам'янецького університету. Арк. 49.

56. Ф.Р.5. Инспектура народної освіти Кам'янецької окружної ради. Оп. 1. Спр. 2. Донесения уездного старосты о съездах религиозных служителей 31 августа 1918 г.; Спр. 1016. Отчет о проведении I Подольской губернской конференции инструкторов и учителей польских школ.
57. Хто такий був Іван Франко: 2 статті. Вінниця : Подільське Товариство «Просвіта», 1917. 23 с.
58. Чупрій А. В. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері // Політичний менеджмент. 2013. № 1–2. С. 35–42.

Надійшла до редакції 01.06.2017

Баюк Н. І. Проблеми становлення національних культурно-просвітительських установ, подолання інформаційних загроз в період української державності в 1917–1920 рр.

Исследуется гуманитарные факторы обеспечения национальной безопасности Украинского государства. Освещаются основные принципы становления национальных культурно-образовательных учреждений Украины, Подолья в период формирования украинской государственности в начале XX века. Предложен анализ основных учредительных, распорядительных документов, решений Центральной Рады, Гетманата П. Скоропадского, Директории по утверждению национальных идей в деятельности образовательных, культурных учреждений, организации книгопечатания, издания газет и журналов. Особое место в исследовании отведено государственной политике по украинизации школ, участия в этих процессах местных «Просвет», функционирования различных культурных, творческих объединений, обществ, союзов. Охарактеризована деятельность государственных институтов подольского края в становлении и развитии украинских, национальных общеобразовательных школ, дошкольного образования молодёжи и образования взрослых, а также роль Каменец-Подольского государственного украинского университета в подготовке учительских кадров, наполнении научного, литературно-информационного пространства в процессе национального возрождения Украины. Акцентировано внимание на факторах, которые препятствовали реализации государственной политики по национально-культурному возрождению Украины: несогласованность в принятии решений руководства образования с имеющимися возможностями; недостаточный контроль за выполнением принятых решений; нежелание руководителей учреждений, организаций выполнять решения государственных органов управления; русификация городского населения; сопротивление процессам украинизации значительной части учителей средних школ. Отмечено, что становление национальных, культурно-образовательных учреждений, преодоление информационных угроз в период украинской государственности проходило в сложных условиях противостояния иностранным армиям, экономической и хозяйственной разрухи. Проведена параллель идентичности причин политической дестабилизации, прямых угроз национальной безопасности украинской государственности в исследуемый период с современными условиями, особенностями развития Украины. Приводится мнение о том, что формирование украинской государственности в начале XX века, уроки национальной безопасности должны трансформироваться,

быть учтены органами власти, общественностью в противодействии угрозам со стороны российского шовинизма в отстаивании суверенитета, независимости Украины.

Ключевые слова: политика национальной безопасности в гуманитарной сфере, украинская государственность, культурно-образовательная деятельность, информационная безопасность.

Bayuk, M. I. The Problems of the Formation of National Cultural and Educational Institutions, the Overcoming of Information Threats during the Ukrainian Statehood in 1917–1920

The article examines the humanitarian factors of ensuring the national security of the Ukrainian state. The main principles of the formation of national cultural and educational institutions of Ukraine, Podillia during the formation of Ukrainian statehood in the early twentieth century are discussed. The analysis of the main constituent and administrative documents, the decisions of the Central Rada, the P. Skoropadskyi Hetmanate, the Direction on the approval of national ideas in the activities of educational and cultural institutions, the organization of book printing, the publication of newspapers and magazines are offered. A special place in the study is paid to the state policy on the Ukrainization of schools, participation in these processes of local «Prosvita», the functioning of various cultural, creative associations, societies and unions. The activities of the state institutions of the Podillia Krai in the formation and development of Ukrainian, national general education schools, the preschool education of youth and adult education, as well as the role of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in training teachers, filling the scientific, literary and information space in the process of national revival of Ukraine are characterized. Attention is focused on the factors that hampered the implementation of the state policy on the national and cultural revival of Ukraine: inconsistency in the decision-making of the leadership of education with the available opportunities; Insufficient control over the implementation of decisions taken; Reluctance of heads of institutions, organizations to implement decisions of public authorities; Russification of the urban population; Resistance to the processes of Ukrainization of a significant part of secondary school teachers. It is noted that the formation of national, cultural and educational institutions, overcoming of information threats during the Ukrainian statehood took place in the difficult conditions of confronting foreign armies, economic and business disruption. Parallel to the identity of the causes of political destabilization, direct threats to the national security of Ukrainian statehood in the period under review with modern conditions, peculiarities of Ukraine's development. It is suggested that the formation of Ukrainian statehood in the early twentieth century, the lessons of national security should be transformed, be taken into account by the authorities and the public in countering the threats posed by Russian chauvinism in upholding Ukraine's sovereignty and independence.

Keywords: national security policy in the humanitarian sphere, Ukrainian statehood, cultural and educational activity, information security.

